

विभक्ततेचा सिद्धांत (Doctrine of Severability)

या सिद्धांताला मराठीत वेगवेगळे नावे येऊ शकतात. हिंदी मध्ये याला "पृथक्करणीयता का सिद्धान्त/विच्छेदनीयता का सिद्धान्त" असेही म्हणतात.

- सन 1950 मध्ये भारतीय राज्यघटना स्वीकारल्यानंतर, मूलभूत अधिकारांच्या स्वरूपात भाग III देखील अंमलात आला.
- मूलभूत हक्क हा जन्मजात हक्कांचा एक संच आहे जो या देशातील प्रत्येक नागरिकाला सन्माननीय जीवन आणि सर्वांगीण सर्वांगीण विकासाची हमी देतो.
- या अधिकारांचे उल्लंघन करणारा कोणताही कायदा न्यायालयांद्वारे रद्द केला जाऊ शकतो.
- तथापि, असा प्रश्न उद्भवतो की जेव्हा निषेधित कायद्याचा (impugned law) एक भाग मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन करतो तेव्हा काय होते आणि अशा घटनांमध्ये विभक्ततेचा सिद्धांत लागू केला जातो.

या सिद्धान्ताची वैधता कलम 13 मधून प्राप्त झाली आहे ज्यात असे म्हटले आहे की,

- "भारतात लागू असलेले सर्व कायदे, राज्यघटना सुरू होण्यापूर्वी, मूलभूत हक्कांच्या तरतुदींशी विसंगत आहेत, तोपर्यंत ते त्या विसंगतीच्या मर्यादेपर्यंत रद्द ठरतील."
- कलम 13 चा विस्तार म्हणून, सिद्धांतात असे म्हटले आहे की जेव्हा कायद्यातील काही विशिष्ट तरतुदी मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन करतात किंवा त्यांचे उल्लंघन करतात, परंतु ती तरतूद उर्वरित कायद्यापेक्षा वेगळी असते आणि तरच ती तरतूद न्यायालयांद्वारे रद्दबातल घोषित केली जाईल, संपूर्ण कायद्याद्वारे नाही.
- सिद्धांत मूलतः असे मांडते की उल्लंघनात्मक आणि गैर-उल्लंघनकारक तरतुदी अशा प्रकारे विभक्त केल्या गेल्या की उल्लंघनात्मक तरतुदी उल्लंघनात्मक तरतुदीशिवाय अस्तित्वात असू शकतात (non-violative provision can exist without the violative provision), तर गैर-उल्लंघनकारक तरतूद वैध आणि लागू करण्यायोग्य म्हणून कायम ठेवली जाईल (non-violative provision will be upheld as valid and enforceable).

विभक्ततेचा सिद्धांत - प्रकरणे

- या सिद्धान्ताचा वापर करण्याच्या सर्वात सुरुवातीच्या उदाहरणांपैकी एक म्हणजे नॉर्डनफेल्ड विरुद्ध मॅक्झिम नॉर्डनफेल्ड गन्स अँड दारूगोळा कंपनी लिमिटेड, 1876 चे प्रकरण जेथे न्यायालयाने कराराचा उल्लंघन करणारा भाग रद्द केला परंतु असे मानले की उल्लंघन करणारा भाग तोडल्यानंतर कराराचा उर्वरित भाग पुढे जाऊ शकतो.
- R.M.D.C विरुद्ध बॉम्बे राज्य या प्रकरणात विभक्ततेच्या सिद्धांतावर विस्तृत चर्चा झाली आणि न्यायालयाने खालील तत्त्वे मांडली.
  1. कायद्याचा वैध भाग अवैध भागापासून वेगळा केला जाऊ शकतो की नाही हे शोधण्यासाठी, विधिमंडळाचा हेतू हा निर्धारक घटक आहे.
  2. जर एखाद्या विशिष्ट कायद्याचे वैध आणि गैर-वैध भाग अविभाज्य असतील तर त्याचा परिणाम नेहमीच संपूर्ण कायद्याच्या अवैधतेमध्ये होईल.
  3. अवैध भाग काढून टाकल्यानंतर जेव्हा कायदा स्वतंत्रपणे उभा राहतो तेव्हा तो कायम ठेवला जाईल, असे असतानाही, बाकीचा कायदा लागू करण्यायोग्य नाही.
  4. ज्या प्रकरणांमध्ये वैध आणि अवैध भाग वेगळे करता येण्याजोगे आहेत परंतु ते दोन्ही एकाच योजनेचा भाग बनवायचे होते, तर संपूर्ण योजना अवैध असेल.
  5. अशी काही उदाहरणे असू शकतात जेव्हा वैध आणि अवैध भाग वेगळे करता येण्यासारखे असतात आणि ते एकाच योजनेचा भाग नसतात, तथापि, वैध भाग अवैध केल्याने उर्वरित भाग खूप पातळ आणि कापला जातो, त्यानंतर तो संपूर्णपणे अवैध केला जाईल.
  6. विघटनशीलता संपूर्णपणे कायदा वाचून निर्धारित केली जाते आणि विशिष्ट तरतुदी किंवा भाग नाही.

7. कायद्यामागील कायदेविषयक हेतू शोधण्यासाठी, इतिहास, वस्तू, शीर्षक आणि प्रस्तावना विचारात घेणे कायदेशीर होईल.

निष्कर्ष

- विभक्ततेच्या सिद्धान्तामुळे न्यायिक पुनरावलोकनाच्या उपयुक्ततेचा मार्ग मोकळा होतो.
- न्यायिक पुनरावलोकनाद्वारे न्यायालये व्यक्तींच्या मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन करणारे कायदे अवैध ठरवतात.
- जेव्हा एखादी व्यक्ती असा दावा करते की एखादा विशिष्ट कायदा त्याचे/ तिचे मूलभूत हक्क काढून घेत आहे आणि त्या निर्णयाचे न्यायिक पुनरावलोकन करण्याच्या न्यायालयाच्या अधिकाराची मागणी करतो, तेव्हा पुराव्याचे ओझे त्याच्यावर / तिच्यावर अवलंबून असते की आक्षेप असलेल्या कायद्याने त्याच्या / तिच्या हक्कांमध्ये कसा हस्तक्षेप केला आहे हे सिद्ध करण्यासाठी.
- भारतीय संवैधानिक व्यवस्थेमध्ये विभक्ततेचा सिद्धांत हा एक महत्त्वाचा सिद्धांत आहे. हा टचस्टोन आहे ज्याच्या विरुद्ध कायद्यांच्या वैधतेची चाचणी केली जाते. हे कायदेमंडळाच्या अखंड अधिकारांवर एक तपासणी आहे जे स्वतःच सोडल्यास बदमाश होण्याची आणि व्यक्तींना हमी दिलेल्या मूलभूत अधिकारांवर आक्रमण करण्याची क्षमता असते.